Xitoy iyerogliflarining ichki tuzilishi: murakkab belgilar va ularning kalitlari

O'rinboyeva Charos Nodirjon qizi

SamDChTI Sharq tillar fakulteti Filologiya va tillarni

o‘qitish (xitoy tili) yo‘nalishi 3- bosqich 2306-guruh talabasi

Orinboyevacharos103@gmail.com+998938034774

Annotatsiya:Xitoy yozuvi dunyodagi eng qadimiy va murakkab yozuv tizimlaridan biri bo‘lib, uning asosini iyerogliflar tashkil etadi. Ushbu tadqiqot xitoy iyerogliflarining ichki tuzilishini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib, ayniqsa murakkab belgilar va ularning asosiy tarkibiy qismi hisoblangan kalitlarning o‘rni atroflicha yoritiladi. Ishda iyerogliflarning shakllanish tamoyillari, semantik va fonetik qismlarga ajralishi hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi.Tadqiqot davomida kalitlarning nafaqat ma’no anglatishdagi, balki iyerogliflarni tez va samarali o‘rganishdagi muhim roli ochib beriladi. Murakkab belgilar misolida ularning tuzilishini anglash orqali xitoy yozuvining mantiqiy tizimi namoyon etiladi. Mazkur ish xitoy tilini o‘rganayotganlar uchun iyerogliflarni yodlashni yengillashtiruvchi, tushunishni esa chuqurlashtiruvchi muhim ilmiy-amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi. Annotatsiya mavzuning dolzarbligini ochib berib, o‘quvchini xitoy yozuvi sirlariga qiziqtirishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: Xitoy iyerogliflari, murakkab belgilar, kalit (radikal), iyeroglif tuzilishi, logografik yozuv, semantik qism, fonetik qism, belgilar tizimi, iyerogliflarning kelib chiqishi, xitoy yozuvi, iyerogliflarni o‘rganish, ma’no ifodalash, grafemika, tilshunoslik, sharq tillari, yozuv tizimlari, belgilar tahlili, iyerogliflarning tuzilish turlari, xitoy tili grammatikasi, til o‘rganishda kalitlarning roli.

Аннотация: Китайская письменность является одной из самых древних и сложных систем письма в мире, основу которой составляют иероглифы. Данное исследование посвящено детальному анализу внутренней структуры китайских иероглифов, с особым вниманием к сложным знакам и их ключевым компонентам (радикалам). В работе рассматриваются принципы формирования иероглифов, их деление на семантические и фонетические части, а также взаимосвязь этих элементов на научной основе.

В ходе исследования раскрывается роль радикалов не только в передаче значения, но и в ускоренном и эффективном изучении иероглифов. На примере сложных знаков демонстрируется логическая структура китайской письменности. Данное исследование служит важным научно-практическим источником для изучающих китайский язык, облегчая запоминание иероглифов и углубляя их понимание, одновременно привлекая внимание к богатству и загадочности китайской письменной системы.

Ключевые слова: китайские иероглифы, сложные знаки, ключ (радикал), структура иероглифа, логографическое письмо, семантическая часть, фонетическая часть, система знаков, происхождение иероглифов, китайская письменность, изучение иероглифов, передача значения, графемика, лингвистика, восточные языки, системы письма, анализ знаков, типы структуры иероглифов, грамматика китайского языка, роль ключей в изучении языка.

Annotation: Chinese writing is one of the oldest and most complex writing systems in the world, with its foundation formed by characters known as Chinese ideograms. This study is devoted to an in-depth analysis of the internal structure of Chinese characters, with particular emphasis on complex characters and their essential components, known as radicals. The research

examines the principles of character formation, their division into semantic and phonetic elements, and the interrelationship between these components on a scientific basis.

The study highlights the role of radicals not only in conveying meaning but also in facilitating the rapid and efficient learning of characters. By analyzing complex characters, the logical structure of Chinese writing is revealed. This work serves as an important scientific and practical resource for learners of the Chinese language, helping to simplify character memorization and deepen understanding, while also engaging readers with the richness and intricacy of the Chinese writing system.

Keywords: Chinese characters, complex characters, radical (key), character structure, logographic writing, semantic component, phonetic component, sign system, origin of characters, Chinese writing, learning Chinese characters, meaning expression, graphemics, linguistics, Eastern languages, writing systems, character analysis, types of character structure, Chinese grammar, role of radicals in language learning.

Xitoy iyerogliflarining kelib chiqishi va tarixi-Xitoy yozuvi dunyodagi eng qadimiy va murakkab yozuv tizimlaridan biri bo‘lib, uning asosini tashkil qiluvchi belgilar — iyerogliflar — dastlab piktogramma shaklida yaratilgan. Piktogrammalar tabiiy ob’ektlar yoki tushunchalarni tasvirlash orqali ma’no ifodalaydi. Masalan, 日 belgisi quyoshni, 月 oyni, 木 esa daraxtni aks ettiradi. Shu tariqa, dastlabki iyerogliflar ko‘rish orqali tushunarli bo‘lib, ular orqali insonlar ma’noni darhol anglay olgan. Bu xususiyat iyerogliflarni o‘rganishni boshlovchi talabalar uchun katta afzallikdir, chunki belgilar ko‘rish orqali esda qoladi va ma’no bilan bog‘liq bo‘ladi.

Tarixiy rivojlanish jarayonida dastlabki yozuvlar tosh, sopol va bambuk taxtalariga yozilgan. Sharqiy Zhou davrida (taxminan miloddan avvalgi 1046–256 yillar) iyerogliflar standartlashdi, belgilar yanada tartibli va mantiqiy tizimga solindi. Shu bilan birga, belgilar murakkablashdi va bir nechta belgilar birikmasidan yangi ma’nolar hosil bo‘la boshladi. Misol uchun, 林 belgisi ikki ta 木 belgidan tashkil topgan bo‘lib, “o‘rmon” ma’nosini bildiradi. Bu yerda talaba ikki daraxtni ko‘rib, ularni birlashtirib yangi ma’noni avtomatik anglaydi.Til o‘rganuvchilar uchun tavsiyalar: belgilarni tasvir orqali yodlash juda samarali. Piktogrammalarni chizish orqali xotira mustahkamlanadi va belgilar tabiiy ob’ektlar bilan bog‘langanligi sababli tezroq yodlanadi. Masalan, 火 (olov), 水 (suv) kabi belgilarni ko‘rib darhol ularning ma’nosi tushuniladi.

Iyerogliflarning tuzilishi va murakkab belgilar-Xitoy iyerogliflari o‘zining murakkab va mantiqiy tuzilishi bilan ajralib turadi. Har bir iyeroglif o‘ziga xos komponentlardan tashkil topgan bo‘lib, ularni tushunish til o‘rganuvchilar uchun yozuvni tez o‘zlashtirishga yordam beradi. Iyerogliflar turli shakllarga bo‘linadi: piktogrammalar, ideogrammalar, murakkab ideogrammalar va fonetik-semantik belgilar.

Piktogrammalar — bu tabiiy ob’ekt yoki narsaning shaklini to‘g‘ridan-to‘g‘ri aks ettiruvchi belgilar. Masalan, 木 – daraxt, 山 – tog‘. Piktogrammalar eng sodda va dastlabki belgilar hisoblanadi. Ularni chizish va eslab qolish juda oson, shuning uchun til o‘rganuvchilar uchun boshlang‘ich bosqichda juda foydali.

Ideogrammalar — abstrakt tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, 上 (yuqori) va 下 (past) belgilarida oddiy chiziqlar orqali tushuncha aks ettirilgan. Bu belgilar sodda bo‘lishiga qaramay, abstrakt fikrlarni ifodalaydi va talabalarga murakkab ma’nolarni vizual tarzda tushunish imkonini beradi.

Murakkab ideogrammalar — ikki yoki undan ortiq belgining birikmasidan hosil bo‘lgan belgilar. Masalan**,** 休 = 人 (odam) + 木 (daraxt) → dam olish. Bu yerda “odam daraxt

yonida turadi" tasviri orqali ma'noni kontekst bilan tushuntirish mumkin. Til o'rganuvchilar uchun bunday belgilarni qismlarga ajratib o'rganish samarali: ular murakkab belgilarni ko'rgan zahoti tarkibiy qismlarni tahlil qilib, ma'noni aniqlay oladi.

Fonetik-semantik belgilar — xitoy yozuvida eng ko'p uchraydigan va eng amaliy tur hisoblanadi. Bu belgilar ikki qismdan iborat: semantik qism ma'noni bildiradi, fonetik qism esa talaffuzni ko'rsatadi. Masalan: 河 (hé, daryo) = 氵 (suv, semantik) + 可 (kě, fonetik); 妈 (mā, ona) = 女 (ayol, semantik) + 马 (mǎ, fonetik)

Fonetik-semantik belgilarni ajratib o'rganish orqali talabalar bir vaqtning o'zida ma'noni va talaffuzni eslab qolish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, murakkab belgilarni qismlarga ajratish va har bir qismini alohida tushunish ularni yodlashni sezilarli darajada osonlashtiradi. Masalan:明 = 日 (quyosh) + 月 (oy) → yorug'lik; 好 = 女 (ayol) + 子 (bola) → yaxshi, yoqimli; 休 = 人 (odam) + 木 (daraxt) → dam olish

Kalitlar (radikallar) va ularning roli-radikal (kalit, 部首, bùshǒu) – bu iyerogliflarning asosiy tarkibiy elementi bo'lib, u belgining ma'nosini aniqlashga yordam beradi va so'zlarni lug'atda qidirishda muhim vosita hisoblanadi. Har bir iyeroglif kamida bitta radikaldan tashkil topgan bo'lib, radikallar ma'noni yoki semantik guruhni ko'rsatadi. Xitoy yozuvida 214 ta asosiy radikal mavjud bo'lib, ular orqali yangi belgilarni tushunish va lug'atda qidirish ancha osonlashadi.Radikallarning vazifalari:

Ma'no ifodalash – radikal belgining umumiy ma'nosini bildiradi.

So'z turkumini aniqlash – masalan, 女 (ayol) radikali bilan hosil bo'lgan belgilar ko'pincha ayol bilan bog'liq.

Lug'atdagi qidiruvni tezlashtirish – radikalni bilgan holda iyeroglifni tez topish mumkin.

Hozirgi xitoy tilida kalitlar soni 214 ta. Yuqorida aytib o'tilganidek,

fonoideografik turkumga mansub iyerogliflar tarkibidagi kalitlar nafaqat

ma'no, balki tovushni ham ifodalab keladi. Iyeroglif tarkibida tovush

anglatuvchi kalit (fonetik) o'zining ma'nosini yo'qotadi. Hozirgi xitoy iyerogliflarining 214 tasi o'zining ma'no-mazmuni va xususiyatiga ko'ra, bir necha guruhlarga ajratib o'rganiladi. Bu xususda iyeroglifshunoslar turli yondashuvlarga asoslanadilar. Ba'zilar kalitlarni chiziqlari soniga ko'ra ajratsalar, ba'zilari ma'nosiga ko'ra taqsimlaydilar. Biz ham iyerogliflarning kalitlar tizimini ma'nolariga ko'ra, olti katta turkumga ajratib o'rganishni ma'qul deb topdik:

Jami kalitlar soni 214 ta:

I. **Tabiat va tabiat hodisalariga oid kalitlar 20 ta.** 日-日字旁 rìzìpáng -kun; quyosh

II**. O'simliklar dunyosiga oid kalitlar 14 ta.** 木-木字旁 mùzìpáng-daraxt

III. **Hayvonot dunyosiga oid kalitlar 35 ta.** 爪-爪字旁 zhǎo zì pang- hayvon tirnog'i

IV. **Inson va uning harakatlariga oid kalitlar 26 ta.** 人-人字旁 rénzìpáng-Odam

V. **Tana a'zolariga oid kalitlar 46 ta.** 口-口字旁 kǒuzìpáng-og'iz

VI**. Mehnat qurollari va jangovar qurollarga oid kalitlar 73 ta.** 冂-同字框 tongzìkuàng bo'sh hududlar

Ushbu radikallar-iyeroglifning ma’nosini aniqlash, talaffuzini tushunish va yangi belgilarni o‘rganishda markaziy ahamiyatga ega. Har bir radikal iyeroglifning semantik guruhga mansubligini ko‘rsatadi yoki umumiy ma’nosini bildiradi, shu orqali yangi belgini ko‘rgan zahoti uning taxminiy ma’nosini aniqlash mumkin bo‘ladi. Fonetik-semantik iyerogliflarda radikal ma’noni bildirsa, qolgan qismi talaffuzni ko‘rsatadi, bu esa talaba uchun bir vaqtning o‘zida ma’no va talaffuzni bilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, ba’zi radikallar iyeroglifning so‘z turkumini aniqlashda yordam beradi, masalan, 女 radikali ayol yoki inson bilan bog‘liq belgilarni bildirsa, 扌 radikali fe’llarda uchraydi. Radikallar iyerogliflarni lug‘at va yozuvda tez qidirishni osonlashtiradi, chunki Xitoy lug‘atlari iyerogliflarni radikal bo‘yicha tartiblaydi va radikallarni bilish lug‘atdagi belgilarni tez topishga imkon beradi. Murakkab iyerogliflarni radikallarga ajratib o‘rganish talabalarga har bir qismini alohida tushunish va eslab qolish imkonini beradi, shu tarzda iyerogliflarni xotirada uzoq muddat saqlash osonlashadi. Shuningdek, radikallar Xitoy tilining mantiqiy va semantik tizimini tushunishga yordam beradi, iyerogliflarni tasniflash va ularning kelib chiqishini anglash imkonini beradi. Shu sababli, 214 ta kalit — bu Xitoy yozuvidagi asosiy poydevor bo‘lib, ularni o‘rganish iyerogliflarni tizimli va mantiqiy tarzda tushunish, ma’nosini aniqlash, talaffuzini o‘rganish, so‘z turkumini belgilash va lug‘at bo‘yicha tez qidiruvni amalga oshirishda eng muhim vosita hisoblanadi. Radikallarni bilish orqali talaba yangi iyerogliflarni nafaqat yodlab, balki tushunib ishlata oladi va Xitoy tilini samarali o‘rganadi.

Iyerogliflarni o‘rganish strategiyalari-Xitoy tilini o‘rganishda iyerogliflar eng muhim va ayni paytda eng murakkab jihatlardan biri hisoblanadi. Ko‘plab til o‘rganuvchilar iyerogliflarni faqat yodlash kerak, deb o‘ylaydi, ammo amalda ularni tizimli va mantiqiy strategiyalar orqali o‘rganish ancha samarali natija beradi. Iyerogliflarni o‘zlashtirishda tasviriy xotira, fonetik tahlil va semantik qismlarga ajratish muhim rol o‘ynaydi.Eng samarali usullardan biri -iyerogliflarni tasvir va fonetik yordamida yodlashdir. Xitoy yozuvida ko‘plab belgilar piktogramma asosida yaratilgan bo‘lib, ular real hayotdagi obyekt yoki tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, 日 (quyosh) va 月 (oy) belgilaridan tashkil topgan 明 iyeroglifi “yorug‘lik” ma’nosini anglatadi. Ushbu belgini o‘rganishda quyosh va oy birgalikda yorug‘lik manbai ekanini tasavvur qilish orqali iyeroglifni oson eslab qolish mumkin. Bunday vizual yondashuv talabaning uzoq muddatli xotirasini mustahkamlaydi.Murakkab iyerogliflarni o‘rganishda ularni semantik va fonetik qismlarga ajratish juda muhimdir. Xitoy iyerogliflarining katta qismi fonetik-semantik tuzilishga ega. Ya’ni belgining bir qismi uning ma’nosini, ikkinchi qismi esa talaffuzini anglatadi. Masalan, 河 (hé — daryo) iyeroglifida 氵 (suv) semantik qism bo‘lib, suv bilan bog‘liqligini bildiradi, 可 (kě) esa fonetik qism sifatida talaffuzga ishora qiladi. Shu tarzda talaba yangi iyeroglifni ko‘rganida uning taxminiy ma’nosi va o‘qilishini anglay boshlaydi.Yana bir samarali strategiya — kalitlar (radikallar) asosida guruhlashdir. Xitoy yozuvida 200 dan ortiq radikal mavjud bo‘lib, ular iyerogliflarning umumiy ma’no doirasini ko‘rsatadi. Masalan, 忄 (yurak) radikali his-tuyg‘ular bilan bog‘liq so‘zlarda uchraydi: 怒 (g‘azab), 怕 (qo‘rquv), 想 (o‘ylamoq). Shu sababli radikallarni bilish nafaqat lug‘at boyligini oshiradi, balki yangi so‘zlarni tezroq tushunishga yordam beradi.Til o‘rganuvchilar uchun yana bir foydali usul — iyerogliflar asosida qisqa hikoya yoki tasvir yaratishdir. Bu usul mnemonika deb ataladi. Masalan, 休 (dam olish) iyeroglifi 亻 (inson) va 木 (daraxt) belgilaridan tashkil topgan. Uni “inson daraxt soyasida dam olyapti” tarzida tasavvur qilish orqali iyeroglifni eslab qolish osonlashadi. Bunday hikoyaviy yondashuv iyeroglifni faqat shakl sifatida emas, balki mazmunli obraz sifatida xotirada saqlash imkonini beradi.

Xitoy yozuvi va grammatika bilan bog‘liqligi-Iyerogliflar faqat yozuv belgisi bo‘lib qolmay, balki xitoy tilining grammatik tizimi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Xitoy tilida so‘z tartibi qat’iy bo‘lib, iyerogliflar orqali gapning mantiqiy tuzilishi aniq ifodalanadi. Masalan,

我 (wǒ — men), 爱 (ài — sevmoq), 你 (nǐ — sen) belgilaridan tashkil topgan 我爱你 gapi “Men seni sevaman” ma’nosini beradi. Bu yerda har bir iyeroglif o‘z vazifasiga ega va grammatik munosabatlar so‘z tartibi orqali ifodalanadi.Kalitlar yordamida so‘z turkumini aniqlash ham mumkin. Masalan, 扌 (qo‘l) radikali ko‘pincha fe’llarda uchraydi: 打 (urmoq), 拿 (olmoq), 推 (itarmoq). Bu esa talabalarga gap tuzishda qaysi so‘z harakatni bildirayotganini tezda anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, 忄 radikali sifat va holatlarni anglatib, grammatik ma’noni tushunishni osonlashtiradi.Grammatikani o‘rganishda iyerogliflarning fonetik va semantik qismlari talaffuzni to‘g‘ri aytish va kontekstni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bir xil talaffuzga ega, ammo turli iyerogliflar bilan yoziladigan so‘zlar (homofonlar) xitoy tilida juda ko‘p. Shu sababli iyeroglifni bilish og‘zaki nutqni to‘g‘ri tushunish va yozma nutqda xatolarga yo‘l qo‘ymaslikka yordam beradi.Xulosa qilib aytganda, grammatika va iyerogliflarni birgalikda o‘rganish xitoy tilini tezroq va samaraliroq o‘zlashtirish imkonini beradi. Iyerogliflar nafaqat yozish vositasi, balki tilning mantiqiy, vizual va semantik tizimi bo‘lib, ularni chuqur tushunish til o‘rganuvchining umumiy til kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Boltz, William G.The Origin and Early Development of the Chinese Writing System. American Oriental Society, 1994.

2.DeFrancis, John.The Chinese Language: Fact and Fantasy. University of Hawaii Press, 1984.

3.Fazzioli, Edoardo.Chinese Calligraphy: From Pictograph to Ideogram — The History of 214 Essential Chinese/Japanese Characters. Abbeville Press, 1986.

4.Jin, Limin; DeFrancis, John.Chinese Characters: A Comprehensive Online Reference. University of Hawaii Press, 2008.

5.Kao, Hong-Gan & Wang, Kwo-Ling.Reading and Writing Chinese: Third Edition. Tuttle Publishing, 2013.

6.Lü Shuxiang (吕叔湘).汉语语法研究 (Research on Chinese Grammar). Zhonghua Book Company, 1988.

7.Mao, Taicheng.Chinese Characters: Their Origin, History, Classification and Significance. Foreign Language Press, 1989.

8.Norman, Jerry.Chinese. Cambridge University Press, 1988.

9.Qiu Xigui (裘锡圭).Chinese Writing. Translation Series, Society for the Study of Early China, 2000.

10.Sampson, Geoffrey.Writing Systems: A Linguistic Introduction. Stanford University Press, 1985.

11.Zhou Youguang (周有光).The Structure of Chinese Characters. Commercial Press, 1986.